

Zuzana Chrastinová – Svetlana Belešová

Ekonomika poľnohospodárstva a potravinárstva v roku 2013

Agricultural and food economics in 2013

Abstract *Article underlines the analysis of agricultural and food economics from macroeconomic point of view, i.e. in relation to national economics as well as sectoral aspect to economic condition of agriculture and food industry and its particular branches. Economic and also productive performance of agriculture decreased and income was loss - 6.3 million EUR to which contributed faster decline of revenues than costs. Revenues have been affected by falling prices of agricultural products that reflected in revenues decline, especially for vegetal products which influenced products economy and consequently businesses. Despite of this profitable enterprises predominated. Food industry achieved positive income (+172 million EUR) with highest level in cacao, chocolate and candy divisions. Article emphasizes also tools of horizontal policy in agriculture, i.e. loans, taxes and insurance.*

Key words *agricultural economics, income, loans, taxes, insurances, food industry*

Abstrakt Príspevok je akcentovaný na analýzu ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva z makroekonomického hľadiska, t.j. vo vzťahu k národnej ekonomike ako aj odvetvovo na ekonomickú situáciu poľnohospodárstva a potravinárstva a jeho jednotlivých odborov. Ekonomická a produkčná výkonnosť poľnohospodárstva sa v roku 2013 znížila a výsledok hospodárenia bol stratový - 6,3 mil. €, k čomu prispel rýchlejší pokles výnosov ako nákladov. Výnosy boli ovplyvnené klesajúcimi cenami poľnohospodárskych výrobkov, ktoré sa premietli do zníženia tržieb, najmä za rastlinné výrobky, čo ovplyvnilo ekonomiku výrobkov a následne podnikov. Napriek tomu dominovali ziskové podniky. Potravinársky priemysel dosiahol kladný výsledok hospodárenia (172 mil. €) s jeho najvyššou úrovňou v odbore kakaa, čokolády a cukrovín. V príspevku je položený akcent aj na nástroje horizontálnej politiky v poľnohospodárstve úvery, dane a poistenie.

Kľúčové slová: ekonomika poľnohospodárstva, výsledok hospodárenia, úvery, dane, poistenie, potravinársky priemysel

Podľa Bielika, P. (1998) je ekonomický svet komplex vzájomne na sebe závislých procesov. Ich podstata spočíva v tom, že na jednej strane poľnohospodárski výrobcovia predávajú svoje výrobky a služby získané vo výrobnom procese a na strane druhej nepretržitosť výrobného procesu zabezpečujú cestou vstupov do výroby. Tieto procesy vzájomne spájajú odlišné sektory národného hospodárstva. Produkcia rastlinných výrobkov kladie nároky na vstupy typu pôda, hnojivá, chemikálie, stroje, práca a i. Toky smerujúce do

výrobného procesu podniku ekonómovia označujú ako faktory výroby, alebo inputy. Výsledky výroby na druhej strane outputy. Produkčné vzťahy vo výrobnom procese zahŕňajú pôdu, prácu, kapitál a manažment.

Dotácie z európskych fondov (Kotulič, R., 2003) zohrávajú pozitívnu úlohu pri stabilizácii výrobných podmienok v transformačnom procese poľnohospodárstva SR a pri stabilizovaní vidieka v duchu trvalo udržateľného rozvoja. Pozitívne sa dotácie prejavujú i vo vzťahu k tvorbe dôchodku z poľnohospodárskej prvovýroby.

Počas rokov 2004-2011 prevládali (Chrastinová, Z., 2012) v slovenskom poľnohospodárstve ziskové podniky. Ich podiel sa v jednotlivých rokoch pohyboval od 56 % do 85 %. Najvyšší podiel bol v prvých štyroch rokoch (2004-2008) po vstupe Slovenska do EÚ, neskôr v rokoch nastupujúcej finančnej a hospodárskej krízy (2008-2010) sa znižoval, ale v roku 2011 sa situácia mierne zlepšila a vzrástol aj ich podiel, ale tento ešte stále nedosiahol úroveň rokov pred krízou.

Osobitné postavenie zohrávajú aj podniky bez pôdy. Počet podnikov bez pôdy je každoročne premenlivý, ich hospodárenie sa diferencuje a viac ako polovica vykazuje každoročne zisk (Grznár, M.: - Szabo, L., 2014). V hodnotenom období výnosy stratových podnikov pomaly rástli, ale rýchlejšie rástli náklady aj záporný výsledok hospodárenia. Nárast počtu pracovníkov v poslednom období sa negatívne odráža v poklese produktivity práce. Rastúci majetok však stratový podnik bez pôdy nedostatočne zhodnocuje vo výnosoch.

V trhovom prostredí dosahujú (Zoborský, I., 2001) jednotlivé poľnohospodárske subjekty rôzne výsledky. Na ich hospodárenie majú vplyv prírodné, makroekonomické (nástroje agrárnej politiky štátu EÚ), aj mikroekonomické podmienky (veľkosť poľnohospodárskeho subjektu, výrobné zameranie, vybavenosť podniku, hospodárska poloha, doprava a stav komunikácií, stav a štruktúra pracovníkov poľnohospodárskom podniku).

V potravinárskom priemysle sú značne diferencované výsledky podľa jednotlivých odborov. Belešová, S. - Krížová, S. (2010) konštatujú, že slovenské potravinárske odvetvie disponuje dostatočným počtom výrobných kapacít, ale pri väčšine výrobkov je ich využitie nižšie ako 80 %, resp. väčšina nedosahuje ani využitie 70 %. Nedostatočné využívanie výrobných kapacít zároveň predstavuje rezervu pre zvýšenie výroby potravín.

Metodický postup

V príspevku je hodnotená ekonomická situácia v poľnohospodárstve a potravinárstve v roku 2013 a jej porovnanie s rokom 2012. Ekonomickú analýzu poľnohospodárstva a potravinárstva bola vykonaná na základe makroekonomických údajov získaných zo Slovstatu - Štatistického úradu SR, Národnej banky Slovenska (NBS), odvetvových údajov z rezortného výkazníctva (Informačných listov MPRV SR) uložených v Centrálnej databáze NPPC - Výskumného ústavu ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva. Potravinárstvo bolo hodnotené tiež z viacerých informačných zdrojov a to z údajov Slovstatu - Štatistického úradu SR, ako aj rezortného výkazníctva (výkaz Potrav MPRV SR), kde bol akcent položený na rozhodujúce potravinárske odbory s počtom 20 a viac zamestnancov.

Okrem makroekonomického aspektu účasti pôdohospodárstva a potravinárstva na ukazovateľoch národného hospodárstva, predmetom analýzy bolo aj odvetvové hľadisko, kde bol hodnotený súbor poľnohospodárskych podnikov právnických a fyzických osôb a súbor potravinárskych podnikov právnických osôb. Regionálne rozdiely boli zisťované najmä za právnické osoby v poľnohospodárstve, ktoré sú rozhodujúce nielen z hľadiska veľkosti obrábanej pôdy, ale najmä úrovne produkcie. Plošná diferencia výsledku hospodárenia bola znázornená na mape podľa jednotlivých okresov SR, tak za právnické ako aj fyzické osoby. Údaje o podnikateľských subjektoch v poľnohospodárstve boli roztriedené aj podľa právnej formy hospodárenia, aby bolo vidieť diferencie aj v týchto skupinách podnikov ako aj u samostatne hospodáriacich roľníkov. Okrem toho boli analyzované údaje nástrojov horizontálnej politiky, t.j. úverov, daní a poistenia v poľnohospodárstve. Údaje za poľnohospodárstvo a potravinárstvo boli spracované indexovou metódou s využitím komparatívnej analýzy. Výsledky boli zdokumentované graficky a priestorovo znázornené na mapách.

Príspevok vychádza z výsledkov rezortnej úlohy „Správa o poľnohospodárstve a potravinárstve v Slovenskej republike za rok 2013“, ktorá bola vypracovaná na NPPC - Výskumnom ústave ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva v roku 2014.

Makroekonomický vývoj

Hlavné ekonomické ukazovatele v bežných cenách v roku 2013 sa oproti roku 2012 vyvíjali diferencovane (Tab.1). Hrubá pridaná hodnota (HPH), hrubá produkcia a medzispotreba v bežných cenách vzrástli v hospodárstve SR, ale v pôdohospodárstve klesli.

Tvorba hrubého fixného kapitálu (THFK) klesla v hospodárstve SR, kým v pôdohospodárstve a potravinárstve vzrástla, čo možno pripísať, okrem iného, aj efektívnosti finančných prostriedkov z PRV SR 2007-2013.

Tendencia nárastu priemernej nominálnej mzdy boli v oboch odvetviach, ako aj v hospodárstve SR. Priemerná mzda v pôdohospodárstve sa medziročne zvýšila o 0,5 % a dosiahla 640 €. V potravinárstve priemerná mzda medziročne dosiahla úroveň 733 € a vzrástla o 1,1 %. Naďalej pretrvávala mzdová disparita medzi hospodárstvom SR a pôdohospodárstvom a potravinárstvom. V porovnaní s priemerom hospodárstva SR, bola nižšia mzda v pôdohospodárstve o 22,3 % a v potravinárstve o 11,0 %.

V zahraničnom obchode pri poľnohospodársko-potravinárskych výrobkoch bolo dosiahnuté záporné saldo (-633 mil. €), kým v hospodárstve SR zahraničný obchod skončil s aktívnym saldom 4 284 mil. €. Záporné saldo agropotravinárskeho obchodu medziročne vzrástlo.

Tendencie vývoja základných makroekonomických ukazovateľov (hrubá pridaná hodnota, medzispotreba, tvorba hrubého fixného kapitálu, zamestnanosť, priemerná mesačná mzda, zahraničný obchod) hospodárstva SR a jeho odvetví -pôdohospodárstva a potravinárstva - sa odrazili na medziročných zmenách v účasti pôdohospodárstva a potravinárstva na hospodárstve SR tak, že v roku 2013:

- podiel pôdohospodárstva na hospodárstve SR vzrástol pri HPH v stálych cenách (0,01 p.b.), THFK v bežných cenách (0,3 p.b.) a klesol pri HPH v bežných cenách (0,19 p.b.) pri medzispotrebe (0,15 p.b. v b.c a 0,15 p.b. v s.c.), zamestnanosti (0,01 p.b.) a priemernej mzde (1,46 p.b.),
- podiel potravinárstva na hospodárstve SR vzrástol pri THFK v bežných cenách (1,37 p.b.) a klesol tak pri celkovej zamestnanosti (0,13 %), ako aj podiel pri priemernej mzde (1,1 p.b.),
- podiel agropotravinárskeho zahraničného obchodu klesol na celkovom vývoze (0,71 p.b.) ako aj na celkovom dovoze (0,28 p.b.) zahraničného obchodu SR.

Podiel pôdohospodárstva a potravinárstva na základných ukazovateľoch hospodárstva SR

Share of Agriculture and the Food-Processing Industry in the Basic Indicators of the Economy of the Slovak Republic

Tab. 1

Ukazovateľ	Podiel v % ¹⁵		Rozdiel ¹⁶ 2013- 2012
	2012	2013	
Podiel pôdohospodárstva na:			
- hrubej pridanej hodnoty (b. c.) ¹⁾	3,14	2,95	-0,19
- hrubej pridanej hodnoty (s. c.) ²⁾	3,24	3,25	0,01
- medzispotreby (b. c.) ³⁾	2,40	2,25	-0,15
- medzispotreby (s. c.) ⁴⁾	2,23	2,08	-0,15
- tvorby hrubého fixného kapitálu (b. c.) ⁵⁾	2,49	2,79	0,30
- zamestnanosti ⁶⁾	3,19	3,18	-0,01
- priemernej mzdy ⁷⁾ *	79,13	77,67	-1,46
Podiel výroby potravín a nápojov a tabak. výrobkov na⁸⁾:			
- tvorby hrubého fixného kapitálu (b. c.) ⁹⁾	0,28	1,65	1,37
- zamestnanosti ¹⁰⁾	2,06	1,93	-0,13
- priemernej mzdy ¹¹⁾ *	90,06	88,96	-1,10
Podiel zahraničného agropotravinárskeho obchodu na¹²⁾:			
- vývozu ¹³⁾	5,78	5,07	-0,71
- dovozu ¹⁴⁾	6,77	6,49	-0,28

Prameň: prepočty NPPC - VÚEPP s použitím prameňov:

vypočítané z údajov prijatých zo ŠÚ SR na vyžiadanie a ďalších prameňov ŠÚ SR (internet, publikácia); členenie podľa štatistickej klasifikácie SK NACE¹⁷⁾

*ŠÚ SR, predbežné údaje z marca 2014¹⁸⁾ * pomer priemernej mzdy odvetvia k priemernej mzde v národnej ekonomike s. c. stále ceny vypočítané reťazením objemov k referenčnému roku 2005*

1/ gross value added (current prices), 2/ gross value added (constant prices), 3/ intermediate consumption (current prices), 4/ intermediate consumption (constant prices), 5/ gross fixed capital formation (current prices), 6/ employment, 7/ average wage, 8/ share of food, beverages and tobacco production on, 9/ gross fixed capital formation (current prices), 10/ employment, 11/ average wage, 12/ share of agricultural and food foreign trade on, 13/ export, 14/ import, 15/ share in %, 16/ difference, 17/ Source: Calculations of RIAFE (Research Institute of Agricultural and Food Economics) using the following sources:

calculated from data requested from the Statistical Office of the Slovak Republic and the database of Statistical Office of the Slovak Republic; divided by the statistical classification SK NACE

18) Statistical Office of the Slovak Republic, preliminary data of March 2014

** ratio of the average wage of the sector to the average wage in the national economy constant prices (in this table as well as in the related part of the text) = constant prices calculated by linking volumes to the reference year of 2005*

Výsledky hospodárenia právnických osôb v poľnohospodárstve

Poľnohospodárstvo, podľa predbežných údajov Štatistického úradu SR, dosiahlo za rok 2013 záporný *výsledok hospodárenia*, t.j. stratu vo výške -6,3 mil. € (Tab.2). V porovnaní s rokom 2012 sa znížil výsledok hospodárenia o 41,3 mil. €. Klesla ekonomická výkonnosť poľnohospodárstva, čo sa prejavilo vo významnom medziročnom znížení výnosov (20,3 %), ktoré bolo vyššie ako zníženie nákladov (18,8 %). Tento vývoj bol aj v dôsledku poklesu pridanej hodnoty, ktorá sa medziročne znížila takmer o 43,4 mil. € (9,4 %). Slovenské poľnohospodárstvo významne ovplyvňoval v roku 2013 aj vývoj cien na európskom a svetovom trhu s poľnohospodárskymi komoditami. Na cenový vývoj poľnohospodárskych komodít vplývali krátkodobé a dlhodobé faktory, ktoré sa premietli do ekonomiky výrobkov a následne do ekonomiky poľnohospodárskych podnikov. Rozhodujúci bol aj následok z cenových nožníc, t.j. zo vzťahu medzi vývojom cien poľnohospodárskych výrobkov a cien dodávok - vstupov do poľnohospodárstva. Ani po desiatich rokoch členstva Slovenska v EÚ a prijatia SPP EÚ sa nepodarilo dorovnať podpory-priame platby v slovenskom poľnohospodárstve na úroveň krajín EÚ-15.

Základné ekonomické ukazovatele za poľnohospodárstvo (v mil. €, index v %)

Basic Economic Indicators for Agriculture (in million EUR, index in %)

Tab. 2

Ukazovateľ ¹	2011	2012	2013	Index 2013/2012	Rozdiel 2013-2012
Výnosy ²	2 434,6	2362,9	1883,1	79,7	-479,8
Náklady ³	2 361,0	2327,9	1889,4	81,2	-438,5
Výsledok hospodárenia ⁴	73,6	35,0	-6,3	-	-41,3
Pridaná hodnota ⁵	455,7	462,5	419,1	90,6	-43,4
Tržby z predaja vlastných výrobkov ⁶	1 551,6	1 584,2	1 515,6	95,7	-68,6
- z toho: rastlinných ⁷	902,4	902,9	804,9	89,1	-98,0
Živočíšnych ⁸	649,2	681,3	710,7	104,3	29,4

Prameň. ŠÚ SR, roky 2011, 2012 – Výkaz Roč 1- 01, Roč 2-01-definitívne údaje, Štatistická správa o základných vývojových tendenciách v hospodárstve SR v roku 2013 - predbežné údaje

1/ indicator, 2/ revenues, 3/expenses, 4/ profit or loss, 5/ value added, 6/ revenues from own products, 7/thereof: vegetal, 8/ animal

Výsledok hospodárenia ovplyvnili viaceré faktory, a to:

- rýchlejší pokles výnosov (20,3 %) ako nákladov (18,8 %),
- pokles tržieb z predaja vlastných výrobkov (4,3 %) pod vplyvom poklesu najmä tržieb z rastlinných výrobkov (10,9 %),
- degresívny cenový vývoj – cenový pokles poľnohospodárskych výrobkov (4,9 %), tak rastlinných (11,5 %), najmä olejnin (23,3 %) a obilnín (8,5 %), ako aj živočíšnych výrobkov (0,7 %),
- pozitívny cenový vývoj väčšiny rozhodujúcich živočíšnych výrobkov, najmä jatočných ošípaných (6,0 %), okrem slepačích konzumných vajec, ktorých ceny výrazne klesli (18,2 %),

- výrazná cenová disparita prejavujúca sa v roztváraní cenových nožníc, t.j. v poklese cien poľnohospodárskych výrobkov (4,9 %) a náraste cien vstupov - dodávok do poľnohospodárstva (3,6 %),
- ceny vstupov do poľnohospodárstva ovplyvnili najmä vysoké ceny osív jarných obilnín, ovsa, hrachu a krmovín, kombinovaných hnojív, krmív pre zvieratá, veterinárnych služieb a poľnohospodárskych strojov a zariadení. Tlmiaci efekt na rast cien vstupov mali klesajúce ceny motorovej nafty a benzínu,
- pokles poľnohospodárskej produkcie v hodnotovom vyjadrení (6,0 %), pri výraznom poklese živočíšnej produkcie (12,0 %) a miernejšom poklese rastlinnej produkcie (1,2 %),
- štruktúrou prevládajúca rastlinná (58,4 %) pred živočíšnou (41,6 %) výrobou,
- vyššia naturálna produkcia obilnín (12,4 %), cukrovej repy (28,0 %), olejnin (34,8 %), ovocia (6,6 %) a zeleniny (20,0 %), s nárastom úrody takmer u všetkých plodín, okrem kukurice, zemiakov a krmných okopanín,
- vyššia naturálna produkcia hovädzieho dobytku (12,7 %), ale pokles produkcie ošípaných (2,6 %) a jatočnej hydiny (7,0 %),
- úspora nákladových faktorov najmä nákladov na prácu, čo súviselo viac ako v predchádzajúcom roku s poklesom zamestnancov (7,4 %),
- vplyv klimatických zmien s premenlivým vývojom počasia v priebehu roka s lokálnymi dosahmi na poľnohospodársku produkciu, najmä vplyv prudkých dažďov v prvej polovici roka, ktoré spôsobili podmäčanie porastov v niektorých lokalitách, v druhej polovici roka to bolo sucho s dopadom na vlhový deficit a tým na úrodu a kvalitu jesenných plodín, najmä cukrovej repy, slnečnice, zemiakov pestovaných bez závlah a kukurice na zrna,
- predaj - hedžing - komodít cez futures trh za vopred stanovené ceny,
- nižšia realizácia produkcie a zvyšovanie zásob poľnohospodárskych produktov (4,6 %),
- nesystémové riešenie dane z nehnuteľností, najmä dane z pozemkov,
- podporná politika, najmä priame platby ako dôležitá súčasť príjmov a zabezpečenia úverov, napriek tomu, že dotácie do poľnohospodárstva sa v celkovom objeme znížili o 124,5 mil. € v dôsledku zníženia prostriedkov z Programu rozvoja vidieka 2007-2013 o 35,2 % z dôvodu ich vyčerpania, ako aj mierneho poklesu priamych podpôr z rozpočtu SR.

Výnosy dosiahli úroveň 1883,1 mil. €, čo bolo o 479,8 mil. € menej ako pred rokom. Tento vývoj bol ovplyvnený nielen nižšou produkciou, najmä komodít rastlinnej výroby, ale aj pokračujúcim dovozom komodít živočíšneho pôvodu a to nielen doplnkových sortimentov, ale i takých komodít, ktoré sú slovenskí poľnohospodári schopní vyrobiť. Dovozením hotových potravinárskych výrobkov a zvyšujúcim sa vývozom prvotných poľnohospodárskych surovín sa oslabuje poľnohospodárska výroba, čo prispieva k poklesu zamestnanosti a zníženiu podielu domácej produkcie na slovenskom trhu.

Podnikateľské subjekty zaoberajúce sa špecializovanou rastlinnou výrobou (ovocinárstvom a zeleninárstvom) a živočíšnou výrobou zamestnávajú viac pracovníkov, čo sa odráža na vyšších nárokoch na mzdy a odvody a tým vyššej nákladovosti a stratovosti.

Dopady modulácie podpôr mali dopad aj v roku 2013 na podnikateľské subjekty zamerané na živočíšnu výrobu a to diferencovane v závislosti od počtu VDJ.

Zdraženie vstupov do výroby sa premietlo do zvýšenia nákladovosti výnosov (o 1,8 €), ktorá dosiahla 100,3 €. Aj v roku 2013, podobne ako v predchádzajúcich rokoch, nebolo problematické vzhľadom na disponibilnú výrobnú základňu poľnohospodárskych podnikov vyrobiť komodity, zložitejšia bola ich ďalšia realizácia. Z tohto aspektu niektoré poľnohospodárske podniky, v snahe zabezpečiť odbyt produkcie, využili predaj- hedžing komodít cez futures trh za vopred stanovené ceny.

Značná časť poľnohospodárskych subjektov nakupuje vstupy na založenie úrody (osivá, hnojivá, pesticídy) od dodávateľských firiem zálohovane cez platbu z realizácie produkcie. Cenové podmienky nákupu vstupov, aj keď sú tvorené dohodou medzi predajcom a poľnohospodárskym subjektom, diktuje v rozhodujúcej miere predajca. Z okolitých krajín má Slovensko vyššie ceny osív, hnojív a pesticídov (cca o 20-30 %) a preto finančne stabilnejšie poľnohospodárske subjekty ich nakupujú priamo od zahraničných dodávateľov.

Tržby za predaj vlastných poľnohospodárskych výrobkov dosiahli úroveň 1 515,6 mil. €, z toho za predaj rastlinných výrobkov 804,9 mil. € a predaj živočíšnych výrobkov 710,7 mil. €. Medziročne klesli tržby o 4,3 %, čo súviselo najmä s poklesom tržieb za rastlinné výrobky (10,9 %), pretože tržby za živočíšne výrobky vzrástli (4,3 %).

V početnosti dominovali ziskové podniky s podielom 64 %, ale ich podiel sa medziročne znížil o 9 p.b. Výška výsledku hospodárenia, prepočítaná na podnik, dosiahla v priemere -5 tis. € straty. Pretrvávali rozdiely vo výsledku hospodárenia medzi podnikmi v rozdielnych prírodných podmienkach a v právnych formách. Takmer 44,2 % ziskových podnikov hospodáril v intervale zisku od 0,1-40 tis. € na podnik. Vysoko prosperujúcich podnikov s ročným ziskom nad 200 tis. € na podnik bolo 4,9 % a tieto vytvorili až 61 % celkového zisku v poľnohospodárstve. Ich podiel na pôde predstavoval 10,4 %. Medziročne sa podiel vysokoziskových podnikov znížil o 3,6 p.b. Na druhej strane až 7,4 % podnikov dosiahli vysoké straty a to nad 200 tis. € na podnik, pričom 4,8 % mali straty viac ako 280 tis. na podnik.

Podniky, v snahe dosiahnuť priaznivejší výsledok hospodárenia, znižovali, podobne ako v predchádzajúcich rokoch, nákladové faktory, predovšetkým pracovné náklady, ktoré sa znížili v dôsledku poklesu zamestnancov o 3,8 tis. osôb (7,4 %), a to najmä v obchodných spoločnostiach. Na druhej strane vzrástli osobné náklady (4,1 %) z dôvodu povinností zamestnávateľov odviesť odvody na sociálne a zdravotné poistenie aj za zamestnancov na dohody. Poľnohospodárske podniky uplatňovali flexibilitu uvoľňovania a zamestnávania pracovných síl vzhľadom na sezónnosť a štruktúru výroby. Investície prostredníctvom Programu rozvoja vidieka 2007-2013 prispeli k obnove materiálo-technickej základne a odrazili sa v zníženej potrebe pracovných síl aj v roku 2013. Výnosy mali za posledných 5 rokov variabilný vývoj (Graf 1).

Revenues, Costs and Earnings Development of Agricultural Production (in million EUR)

Graf 1

Prameň: ŠÚ SR

Pokles výsledku hospodárenia bol dôsledkom aj celkovej finančnej situácie poľnohospodárskych podnikov, čo sa prejavilo v miernom poklese celkovej a bežnej likvidity, a súčasne odrazilo vo finančnej disciplíne a to v predĺžení doby splatnosti krátkodobých záväzkov (13,3 %), doby inkasa krátkodobých pohľadávok (10,9 %), doby obratu zásob (10,5 %), ktorá dosiahla 137 dní. Podobne ako v minulých rokoch aj v roku 2013 významný podiel na výnosoch (15,4 %) poľnohospodárskych podnikov dosiahli neinvestičné podpory z európskych a národných zdrojov, ktoré čiastočne kompenzovali straty. Bez podpôr by väčšina poľnohospodárskych podnikov bola stratová. Využitie podpôr usmerňoval manažment poľnohospodárskych podnikov.

Celková zadlženosť majetku v poľnohospodárstve sa medziročne zvýšila (o 1,5 p.b.) na úroveň 45,9 %, a to z dôvodu nárastu záväzkov (4,5 %), najmä krátkodobých (7,3 %). Rok 2013 bol z dlhodobého hľadiska rokom „lacných peňazí“. Táto skutočnosť sa odrazila aj v klesajúcich nákladoch na úvery, t.j. v úrovni úrokových sadzieb a na zvýšenom dopyte poľnohospodárov po úveroch.

Úvery celkom (Tab.3, Graf 2) do odvetvia poľnohospodárstva v roku 2013 vzrástli o 6,1 % a to najmä z dôvodu čerpania projektových podpôr a tým potrieb ich spolufinancovania, najmä v bonitnejších poľnohospodárskych podnikoch. V roku 2013, podobne ako v predchádzajúcich rokoch, v štruktúre celkových úverov prevládali krátkodobé-preklenovacie úvery s najvyšším podielom 49,9 % s dobou splatnosti do jedného roka. Ich podiel v štruktúre sa medziročne znížil aj keď ich objem vzrástol (5,4 %) a bol najvyšší. Krátkodobé úvery boli objemovo rozhodujúce, najmä z hľadiska prevádzky poľnohospodárskych podnikov a bezproblémových záruk, realizovaných prostredníctvom podpôr – priamych platieb z EÚ. Najnižší podiel v štruktúre úverov mali strednodobé úvery

od jedného do piatich rokov (24,2 %) aj napriek tomu, že ich medziročný nárast bol najvyšší (27,9 %).

Zárukami najmä cez podpory podniky zabezpečili úvery a znížili rizikovosť ich splácania. Podporami poľnohospodárske podniky kryli a splácali úvery a úroky, a tak si udržali ekonomickú bonitu na úverovom trhu o čom svedčí aj nárast krátkodobých úverov (3 %) do tohto odvetvia na financovanie prevádzkového cyklu poľnohospodárskej výroby. Komerčné banky vyžadovali od podnikov garancie splátok úverov z priamych platieb bez adekvátneho úrokového zvýhodnenia. Úrokové zvýhodnenie úverov by znížilo nákladovú náročnosť úverov a zlepšilo finančnú situáciu podnikov, keďže aj v roku 2013 sa v nedostatočnej hotovostnej likvidite nachádzali aj prosperujúce podniky s diverzifikovanými podnikateľskými aktivitami. K tomuto trendu prispelo, okrem čerpania finančných prostriedkov z fondov EÚ a tým potrebnej finančnej spoluúčasti z vlastných - podnikových, resp. úverových zdrojov, aj fixovanie úrokových sadzieb pri poskytovaní úverov na investičné projekty.

Výrazne poklesli dlhodobé úvery (7,5 %), čo možno pripísať nielen vyčerpaniu finančných prostriedkov z Programu rozvoja vidieka 2007-2013 a tým poklesu účasti na spolufinancovaní, ale aj zvýšením rizikových úverov a to takmer trojnásobne v porovnaní s rokom 2012. Okrem toho niektoré komerčné banky, podobne ako v roku 2012, ponúkali podnikom flexiúver tzv. investičný úver na kúpu poľnohospodárskej pôdy s dobou splatnosti 7-15 rokov so záložným právom na nakupovanú pôdu, resp. inú pôdu v ucelených parcelách, alebo inú formu zabezpečenia. Poľnohospodárska pôda je v súčasnosti málo využívaným zabezpečením pri poskytnutí úverov a to z dôvodu jej rozdrobenosti a neusporiadaných vlastníckych vzťahov.

Význam úverov, najmä krátkodobých, bol pre poľnohospodárov rozhodujúci hlavne v preklenujúcom období do získania podpory z Poľnohospodárskej platobnej agentúry. Okrem toho poľnohospodári využívali, podobne ako v predchádzajúcom roku, nasledovné možnosti úverovania:

- *Kontokorentný úver ako* - operatívny nástroj financovania okamžitých prevádzkových potrieb a čerpanie úveru zohľadňujúce sezónnosť potrieb.
- *Preklenovací úver pre poľnohospodárov* - na predfinancovanie potrieb poľnohospodárskych podnikov do obdobia poskytnutia priamych platieb z Poľnohospodárskej platobnej agentúry na najbližšie 3 roky, s možnosťou čerpania až do 100 % z výšky očakávaných priamych platieb z PPA.
- *Termínovaný úver zabezpečený záložným právom na skladiskové záložné listy* – na financovanie prevádzkových potrieb s krytím úveru vybranými poľnohospodárskymi komoditami a jeho splatnosť do 1 roka od uzatvorenia úverovej zmluvy.
- *Úver zabezpečený rýchlou zárukou Slovenskej záručnej a rozvojovej banky, a. s.,* kde výška zabezpečovaného úveru bola maximálne do 1 mil. € a splatnosť maximálne 7 rokov, a u kontokorentných úverov do 1 roka s možnosťou prolongácie.
- *Investičný splátkový úver* na financovanie dlhodobých investičných zámerov s poskytnutím maximálne na 10 rokov od uzatvorenia úverovej zmluvy s možnosťou jeho využitia na spolufinancovanie projektov s podporou fondov EÚ v rámci Programu rozvoja

vidieka - na obstaranie strojov, technológií, poľnohospodárskych objektov, na projekty revitalizácie krajiny, obnoviteľných zdrojov energie, vrátane poradenstva, a tiež s možnosťou poskytnutia zdrojov na nákup poľnohospodárskej pôdy s individuálnym posúdením potreby finančných prostriedkov a so splatnosťou max. do 15 rokov.

- *Komoditné deriváty* - komoditné opcie - na zabezpečenie proti komoditnému riziku pri poľnohospodárskych a energetických produktoch, ako napr. repka olejná, pšenica, kukurica, cukor, sója, bionafta a pod.
- *Finančný lízing* na financovanie poľnohospodárskych, stavebných a manipulačných strojov nových aj použitých.
- *Operatívny lízing* na financovanie poľnohospodárskych strojov formou dočasného nájmu.
- *Obchodný úver* na financovanie poľnohospodárskych strojov, technológií a ďalších investičných zámerov.

Úvery pre poľnohospodárstvo v tis. €, index v %

Loans for Agriculture in thousand EUR, index in %

Tab. 3

Rok ¹	Úvery ²				z toho: rizikové úvery ⁷
	Krátko – dobé ³	Strednodobé od 1 – 5 rokov ⁴	Dlhodobé nad 5 rokov ⁵	Spolu ⁶	
2012	201 501	80 764	119 205	401 470	9 998
2013	212 435	103 273	110 226	425 934	28 865
Index 2013/2012	105,4	127,9	92,5	106,1	288,7

Prameň: NBS, Poznámka: Údaje sú vrátane úverov za lesníctvo a rybolov, rok 2013- predbežné údaje⁸

1/ year, 2/ loans, 3/ short-term, 4/ medium-term from 1 up to 5 years, 5/ long-term over 5 years, 6/ total, 7/ thereof: risk loans

Source: National Bank of Slovakia, Note: The data also include loans for forestry and fishing, year 2013 preliminary data

Loans Structure in Agriculture in %

Graf 2

Prameň: NBS;

Source: National Bank of Slovakia

Ďalším nástrojom ovplyvňujúcim podnikateľské prostredie boli *dane*. V roku 2013 sa znížil objem daní v porovnaní s rokom 2012 (Tab.4, Graf 3). Poľnohospodárske podniky odvedli na daniach do štátneho rozpočtu SR a do rozpočtov miest a obcí 77,3 mil. €, čo bolo o 9,6 % menej ako pred rokom. Zníženie daní bolo v dôsledku zníženia tak priamych (9,6 %) a to dane z príjmov (31,4 %) a dane zo stavieb (4,6 %), ako aj nepriamych daní (9,6 %) a to dane z pridanej hodnoty (9,7 %). Celkové zníženie daní v roku 2013 bolo dôsledkom poklesu výsledku hospodárenia s dosahom najmä na priame dane – daň z príjmov. V štruktúre daní dominovali priame dane (62,5 %) a ich podiel medziročne ostal na rovnakej úrovni. Z priamych daní najvyšší objem (28,1 mil. €) dosiahla daň z nehnuteľností, najmä daň z pozemkov, ktorou sa naplňajú rozpočty miest a obcí. Z daní z nehnuteľností sa najviac zvýšili dane z pozemkov (2,9 %). Klesli dane zo stavieb (95,7 %). Znížila sa aj cestná daň (2,3 %).

Najvyšší objem z nepriamych daní mala daň z pridanej hodnoty, ktorá aj keď medziročne klesla (9,7 %) dosiahla 28,9 mil. €. Najvyšší medziročný nárast bol pri spotrebných daniach (76,1 %), ktoré však objemom (81 tis. €) neboli rozhodujúce.

Dane a platby do fondov za poľnohospodárstvo v tis. €, index v %

Taxes and Payments to Funds for Agriculture in € thousand, index in %

Tab. 4

Ukazovateľ/ rok ¹	2012	2013	Index 2013/2012	Rozdiel 2013-2012
Priame dane ²	53 386	48 283	90,4	-5 103
-daň z príjmov ³	17 855	12 251	68,6	-5 604
-daň z nehnuteľností ⁴	31 760	32 349	101,9	589
z toho z: pozemkov ⁵	27 301	28 093	102,9	792
Stavieb ⁶	4 459	4 256	95,4	-203
- cestná daň ⁷	3 771	3 683	97,7	-88
Nepriame dane ⁸	32 099	29 016	90,4	-3 083
-DPH ⁹	32 053	28 935	90,3	-3 118
-spotrebné dane ¹⁰	46	81	176,1	35
Dane spolu priame a nepriame ¹¹	85 485	77 299	90,4	-8 186
Platby do fondov ¹²	92 684	103 286	111,4	10 602

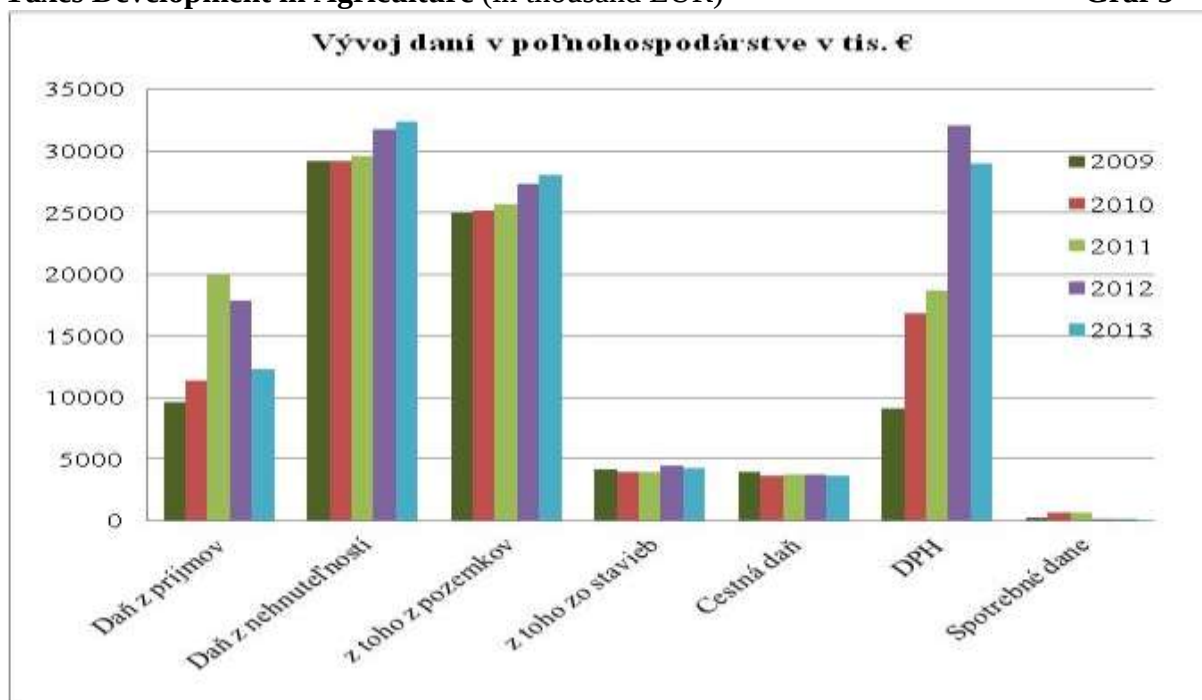
Prameň: Informačné listy CD MPRV SR, NPPC-VÚEPP ¹³

1/ indicator/year, 2/ direct taxes, 3/ income tax, 4/ property tax, 5/ of which: land, 6/ buildings, 7/ road tax, 8/ indirect taxes, 9/ VAT, 10/ excise taxes, 11/ direct and indirect taxes in total, 12/ payments to funds, 13/ Source: Central database of MARD SR

Objem platieb do fondov (sociálne poistenie, zdravotné poistenie) sa medziročne zvýšil (11,4 %) k čomu prispelo povinné odvádzanie príspevkov zamestnávateľov do sociálnej a zdravotnej poisťovne aj pri pracovníkoch zamestnaných na dohodu.

Taxes Development in Agriculture (in thousand EUR)

Graf 3

Prameň: Informačné listy CD MPRV SR, NPPC-VÚEPP
 Source: Central database of MARD SR

Dôležitým nástrojom kompenzujúcim škody z následkov nepredvídaných udalostí na poľnohospodárskej produkcii a ostatnom majetku je *poľnohospodárske poistenie*. Jeho dosah je rozhodujúci a docenený formou čiastočnej kompenzácie výpadku príjmov v dôsledku škôd. Poistenie je dobrovoľné založené na zmluvných podmienkach. V roku 2013 si poľnohospodárske podniky poistili v komerčných poisťovniach majetok, úrodu a zvieratá. Poistenie úrody vinogradov bolo podporené v rámci Organizácie trhu (PPA), kde bolo v roku 2013 vyplatených 187 tis. €, čo bolo medziročne o 44,7 % menej ako v roku 2012. Okrem možností využitia komerčného poistenia, podniky diverzifikovali vplyv rizík prostredníctvom štruktúry osevu, vlastných finančných rezerv, hedžingu komodít a futures obchodov na burze.

Podľa škodového priebehu rok 2013 bol rizikovo podpriemerný a z celkovo zaplateného poistného bolo podnikom vyplatené menej ako polovica náhrady škôd (Tab.5, Graf 4). Na zaplatenom poistnom za poistené riziká odvodili poľnohospodárske podniky komerčným poisťovniam 22 mil. € a na náhradách škôd dostali 6,7 mil. €. Návratnosť finančných prostriedkov z centralizovaného fondu komerčných poisťovní na náhradách škôd dosiahla 30,3 %. Objemovo najviac poistného bolo zaplatené na poistení majetku, ale aj tu návratnosť dosahovala cez úhrady škôd len 34,8 %. Návratnosť poistného pri plodinách dosahovala 27,2% a najnižšia bola pri zvieratách a to len 12,3 %.

Pol'nohospodárske poistenie v tis. €, index v %

Agricultural Insurance in thousand €, index in %

Tab. 5

Ukazovateľ/ rok ¹	2012	2013	Index 2013/2012	Rozdiel 2013 - 2012
Poistné ²	22 988	22 029	95,8	-959
- majetok ³	13 636	13 172	96,6	-464
- úroda ⁴	6 680	6 836	102,3	156
-zvieratá ⁵	1 988	2 021	101,7	33
Náhrady škôd ⁶	9 922	6 683	67,4	-3 239
- majetok ⁷	4 787	4 578	95,6	-209
- úroda ⁸	4 491	1 856	41,3	-2 635
-zvieratá ⁹	373	249	66,8	-124
Návratnosť poistného v % ¹⁰	43,2	30,3	-	-12,90

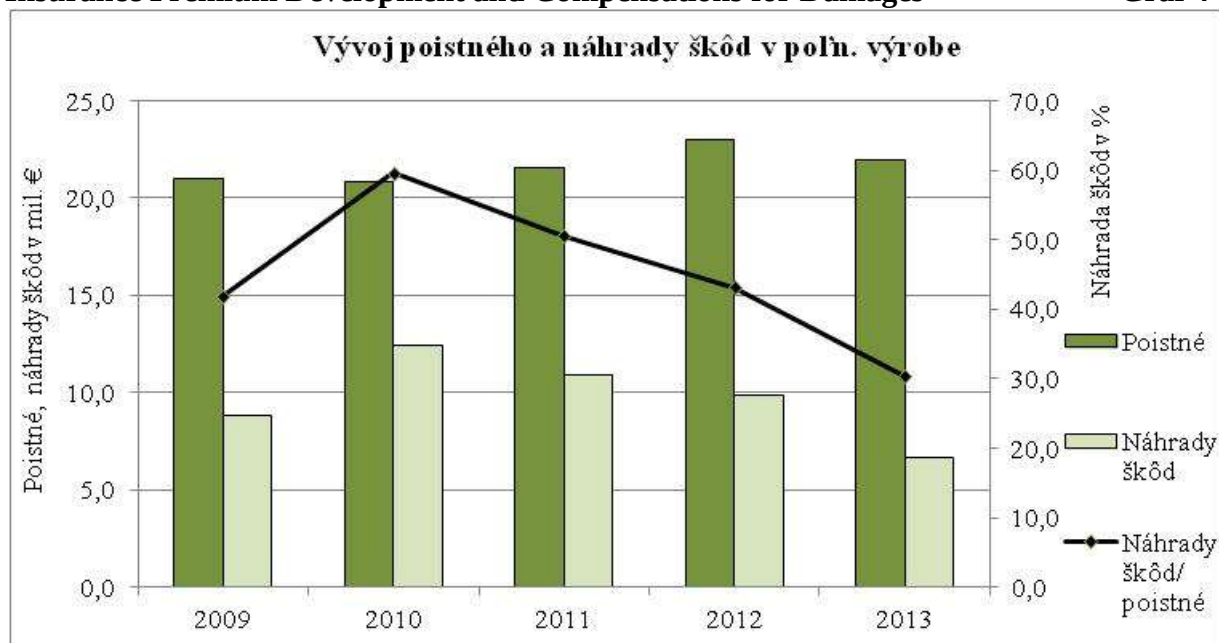
Prameň: Informačné listy CD MPRV SR, NPPC-VÚEPP

Source: Central database of MARD SR ¹¹

1/ indicator/year, 2/ insurance premium, 3/ property, 4/ crop, 5/ animals, 6/ compensations for damages, 7/ property, 8/ crop, 9/ animals, 10/ return on insurance (in percentage)

Insurance Premium Development and Compensations for Damages

Graf 4

Prameň: Informačné listy MPRV SR, NPPC-VÚEPP

Výsledky hospodárenia poľnohospodárskych družstiev a obchodných spoločností

V roku 2013, podobne ako v predchádzajúcich rokoch, nielen pretrvávali, ale výrazne sa prehĺbili v priemere rozdiely vo výsledku hospodárenia medzi poľnohospodárskymi družstvami a obchodnými spoločnosťami. Na základe databázy údajov z Informačných listov

MPRV SR¹⁾ ziskových bolo 64 % podnikov právnických osôb, čo bolo o 9 p.b. menej ako v roku 2012. Napriek tomu väčšina podnikov vykázala aspoň minimálny účtovný zisk kvôli splneniu úverových podmienok požadovaných komerčnými bankami pri poskytovaní úverov.

Úroveň výsledku hospodárenia na ha poľnohospodársky využívannej pôdy dosiahla v priemere stratu -5,3 € (Tab.6, Graf 5), kým v predchádzajúcom roku to bol zisk 34,1 € na ha p.p. Znížil sa podiel ziskových podnikov. Vyšší podiel ziskových podnikov dosiahli obchodné spoločnosti (71 %) ako poľnohospodárske družstvá (50 %). Obchodné spoločnosti skončili hospodárenie s kladným výsledkom hospodárenia (23,8 €·ha⁻¹ p.p.), ktorý sa medziročne znížil o 62 %. Poľnohospodárske družstvá vykázali stratu (-37,81 €·ha⁻¹p.p). Podpory boli poskytnuté podľa rovnakých kritérií a podmienok obidvom právnym formám, tak poľnohospodárskym družstvám ako aj obchodným spoločnostiam.

Základné ekonomické údaje poľnohospodárskych podnikov – právnické osoby

v €·ha⁻¹ p. p., v %

Basic Economic Data of Agricultural Enterprises – legal persons

in EUR per agricultural land hectare

Tab. 6

Ukazovateľ ¹⁾	Právnické osoby ⁹⁾			Poľnohosp. družstvá ¹⁰⁾			Obchodné spoločnosti ¹¹⁾		
	2012	2013	Index	2012	2013	Index	2012	2013	Index
Výsledok hospodárenia ²⁾	34,1	-5,3	-	3,4	-37,8	-	62,7	23,8	37,9
Nákladovosť výnosov ³⁾	98,1	100,3	102,2	99,8	102,6	102,8	97,1	98,8	101,8
Pridaná hodnota ⁴⁾	249,1	226,1	90,8	252,0	227,5	90,3	244,2	222,1	90,9
Zadlženosť majetku v % ⁵⁾	44,4	45,9	-	30,5	34,8	-	54,8	54,4	-
Podiel ziskových podnikov v % ⁶⁾	73	64	-	61	50	-	79	71	-
Podpory spolu ⁷⁾	285	277	97,2	284	281	98,9	285	270	94,7
- neinvestičné podpory ⁸⁾	266	270	101,5	272	276	101,5	259	262	101,2

Prameň: Informačné listy CD MPRV SR, NPPC-VÚEPP¹²⁾

1/ indicator, 2/ profit or loss, 3/ cost of revenues, 4/ value added, 5/ property indebtedness in %, 6/ share of profitable enterprises in %, 7/ subsidies total, 8/ non-investment subsidies, 9/ legal persons, 10/ agricultural cooperatives, 11/ trading companies, 12/ Source: Questionnaires of Ministry of Agriculture and Rural Development of the Slovak Republic, National Agricultural and Food Centre – Research Institute of Agricultural and Food Economics

Znížila sa efektívnosť hospodárenia a tvorba pridanej hodnoty v obidvoch právnych formách hospodárenia. Nákladovosť výnosov viac zvýšili poľnohospodárske družstvá, čo sa

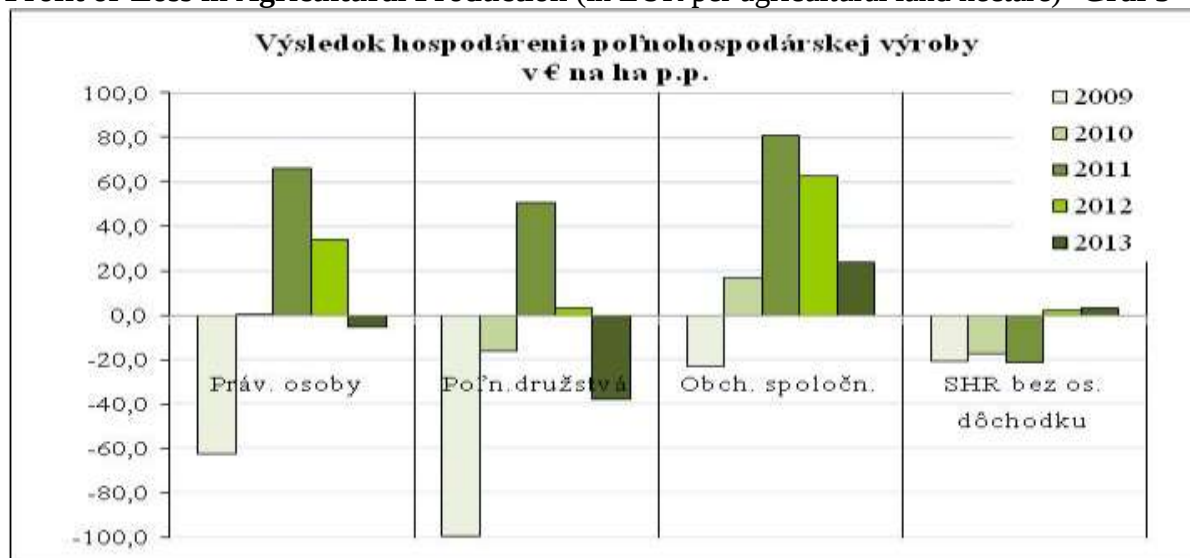
¹⁾ Ekonomické a finančné ukazovatele, prepočítané na ha poľnohospodársky využívannej pôdy, boli získané z údajov, ktoré zabezpečilo MPRV SR formou Informačných listov, uložených v CD MP SR na VÚEPP. Hodnotený súbor zahŕňa 2 509 subjektov právnických a fyzických osôb. Keďže Informačné listy zachytávajú údaje z poľnohospodárskych podnikov, ktoré obhospodarujú 83 % výmery využívannej poľnohospodárskej pôdy Slovenska a tvoria súbor, ktorý nie je vyčerpávajúci, preto sa jeho výsledky prepočítali na ha p. p. (podľa deklarácie poľnohospodárskych pozemkov – LPIS).

podpísalo v priemere aj pod ich stratovosť. Obchodné spoločnosti, hospodárili efektívnejšie a dosiahli zisk, napriek tomu úroveň pridanej hodnoty je dlhodobo vyššia v poľnohospodárskych družstvách. Diferencie v efektívnosti v rozdielnych formách hospodárenia sú dôsledkom štruktúry výroby s preferenciou rastlinnej výroby pred živočíšnou a vyššej úspornosti nákladových faktorov, najmä pracovných nákladov. Potvrďuje to aj vyšší podiel mzdových nákladov na celkových nákladoch v poľnohospodárskych družstvách (16,1 %), kým v obchodných spoločnostiach je tento podiel podstatne nižší (8,8 %). Vyššia efektívnosť v obchodných spoločnostiach s nákladovosťou výnosov 98,8 €, môže byť odrazom nielen úspor z výroby s nižším rozsahom najmä živočíšnej výroby, ale aj 4,8-krát vyšších tržieb z predaja tovaru, ako v poľnohospodárskych družstvách.

Viac výrobnej spotreby na tvorbu pridanej hodnoty vynaložili obchodné spoločnosti (4,7 €) ako poľnohospodárske družstvá (3,5 €), čo bolo spôsobené nižšou pridanou hodnotou a vyššou výrobnou spotrebou. Vyššia nákladovosť výnosov v poľnohospodárskych družstvách bola ovplyvnená vyššou zamestnanosťou (2,8 osôb na 100 ha p.p.) ako v obchodných spoločnostiach (2,1 osôb na 100 ha p.p.), čo sa odrazilo vo vyšších pracovných nákladoch. Tým poľnohospodárske družstvá naďalej prispievali k vyššiemu sociálnemu prínosu na slovenskom vidieku v období nedostatočnej tvorby pracovných miest a znižujúcej sa zamestnanosti.

Diferencie medzi poľnohospodárskymi družstvami a obchodnými spoločnosťami boli aj v zadlženosti majetku. Zadlženosť majetku obchodných spoločností bola vyššia s úrovňou 54,4 %, ako poľnohospodárskych družstiev s úrovňou 34,8 %, čo je dôkazom vyššej ekonomickej bonity obchodných spoločností voči komerčným bankám z hľadiska cash flow a tým splácania najmä dlhodobých úverov, ktoré nie sú kryté podporami z EÚ, naopak pri investičných podporách je potrebné vlastné spolufinancovanie.

Profit or Loss in Agricultural Production (in EUR per agricultural land hectare) Graf 5

Prameň: Informačné listy CD MPRV SR, NPPC-VÚEPP

Source: Questionnaires of Ministry of Agriculture and Rural Development of the Slovak Republic, National Agricultural and Food Centre – Research Institute of Agricultural and Food Economics

Pretrvávajúce diferencie vo výsledkoch hospodárenia medzi poľnohospodárskymi družstvami a obchodnými spoločnosťami boli spôsobené aj doznievajúcimi vplyvmi vzniku obchodných spoločností, ktoré väčšinou vznikli z bonitných častí majetku poľnohospodárskych družstiev, bez prevzatia adekvátnych záväzkov voči bankám a obchodným partnerom ako aj bez vyrovnania podielov, čo predurčilo nižšiu nákladovosť výroby.

Výsledky hospodárenia podľa krajov

Podľa výsledku hospodárenia poľnohospodárskej výroby za rok 2013, v prepočte v € na hektár p.p., len tri z ôsmich krajov SR v priemere dosiahli kladný výsledok (Tab. 7). Najvyššiu úroveň výsledku hospodárenia mal Nitriansky kraj (43 €·ha⁻¹), nižšiu Bratislavský (10 €·ha⁻¹) a Trnavský kraj (2 €·ha⁻¹). Len jeden kraj západného Slovenska bol stratový a to Trenčiansky, ktorý vykázal aj najvyššiu stratu (-57 €·ha⁻¹) v rámci SR. Všetky kraje stredného a východného Slovenska boli v priemere stratové. Medziročne sa vo všetkých krajoch SR znížil výsledok hospodárenia. Najvyšší medziročný prepád bol v Košickom a Bratislavskom kraji, čo nemusí byť spôsobené podnikmi v týchto krajoch, ale daňovou alokáciou vlastníkov poľnohospodárskych podnikov, hospodáriacich aj mimo územia kraja. Pod úrovňou celoslovenského priemeru (-5 €·ha⁻¹ p.p.) sa nachádzali všetkých 5 krajov, ktoré vykázali stratu. Úroveň výsledku hospodárenia, výroby a neinvestičných podpôr podľa okresov bola značne diferencovaná (mapa 1-3).

Ekonomické ukazovatele za poľnohospodársku výrobu

v €·ha⁻¹ p. p.

Economic Indicators for Agricultural Production

In EUR per agricultural land hectare

Tab.7

Kraj ¹	Výsledok hospodárenia ³		Výroba ⁴		Neinvestičné podpory ⁵		Produktivita práce z výroby v € na pracovníka ⁶	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2012
Bratislavský	-73	10	1 587	1 820	270	257	56 797	64 451
Trnavský	55	2	1 789	1 787	252	258	58 593	58 235
Trenčiansky	-21	-57	1 207	1 197	281	286	37 752	38 661
Nitriansky	97	43	1 446	1 431	230	230	59 117	60 066
Žilinský	-17	-26	670	717	324	323	28 040	28 903
Banskobystrický	10	-30	796	743	280	290	40 525	38 259
Prešovský	0	-19	591	607	295	309	27 946	26 870
Košický	78	-17	868	770	249	252	47 600	41 528
SR spolu ²	34	-5	1 128	1 128	266	270	46 851	46 603

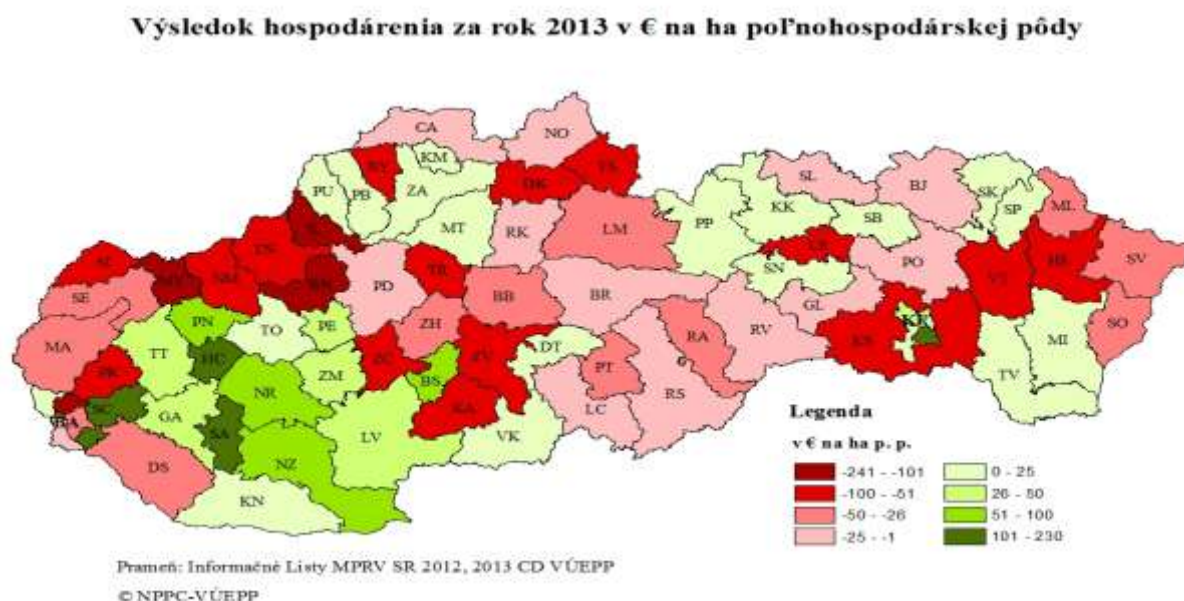
Prameň: Informačné listy MPRV SR, NPPC-VÚEPP

Poznámka: Výmera poľnohosp. pôdy podľa LPIS⁷

1/ region, 2/ Slovak Republic total, 3/ profit or loss, 4/ production, 5/ non-investment subsidies, 6/ labour productivity from production per employee in €, 7/ Source: Questionnaires of Ministry of Agriculture and Rural Development of the Slovak Republic, NAFC-RIAFE, note: agricultural land according to LPIS

Profit or Loss for year 2013 in EUR per agricultural land hectare

Mapa 1

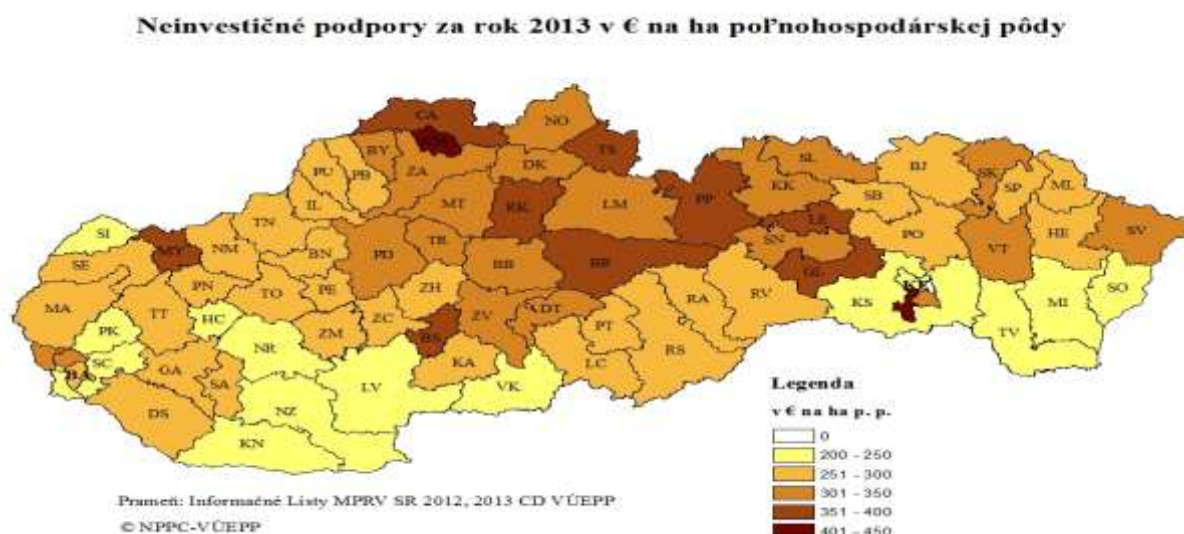
Výroba v € na hektár poľnohospodárskej pôdy bola v jednotlivých krajoch rozdielna. Okrem Bratislavského kraja, kde sa výroba zvýšila, ostatné kraje západného Slovenska zaznamenali len mierny pokles. Výroba sa zvýšila aj v krajoch s menej priaznivými prírodnými podmienkami a to v Žilinskom a v Prešovskom kraji. Najvyšší medziročný prepad výroby bol v Košickom kraji. S diferenciami vo výrobe a poklese počtu zamestnancov sa zmenila aj produktivita práce z výroby, ktorá v rámci SR mierne klesla (0,5 %), ale v jednotlivých krajoch bola rozdielna vzrástla v Bratislavskom (13,5 %), Trenčianskom (2,4 %), Nitrianskom (1,6 %) a Žilinskom kraji (3,1%). Úroveň neinvestičných podpôr v prepočte na hektár p.p. bola diferencovaná a smerovala viac do okresov s horšími prírodnými podmienkami, najviac do severných okresov.

Production for the year 2013 in EUR per agricultural land hectare

Mapa 2

Non-investment Subsidies for the year 2013 in EUR per agricultural land hectare Mapa 3

Výsledky hospodárenia samostatne hospodáriacich roľníkov - fyzických osôb

V roku 2013 bolo v databáze Informačných listov MPRV SR sledovaných 1026 Samostatne hospodáriacich roľníkov (SHR) - fyzických osôb, ktorí obhospodarovali, podľa evidencie LPIS, 8,2 % z celkovo využívanej poľnohospodárskej pôdy Slovenska. Počet sledovaných SHR sa medziročne znížil (4 %) a bol diferencovaný podľa okresov (mapa 4). Dosiahnuté výsledky hospodárenia SHR boli značne rozdielne, ale prevažujúca časť podnikov bola zisková a rozširovala svoj majetok.

Podľa metodiky, zahŕňajúcej osobný dôchodok roľníka do výsledku hospodárenia, vykázalo až 82,7 % podnikov SHR kladný výsledok hospodárenia (rozdiel príjmov a výdavkov) v priemere 51,6 €·ha⁻¹ p.p., ktorý sa medziročne znížil o 4 % (Tab.8). Po odpočítaní osobného dôchodku roľníka (vyčísleného na úrovni priemernej mzdy v poľnohospodárstve), by SHR dosiahli výrazne nižší výsledok hospodárenia (2,9 €·ha⁻¹ p.p.). Výsledok hospodárenia ovplyvnil pokles príjmov a nárast výdavkov, najmä na služby (147 %) a platby poisťného (17 %) k čomu prispeli opatrenia povinných odvodov za zamestnancov aj na dohody do sociálnej a zdravotnej poisťovni. Okrem toho rozhodujúci bol aj vplyv podpôr, bez ktorých by väčšina SHR bolo stratových, podobne ako pri právnických osobách. Podiel bežných podpôr predstavoval na celkových príjmoch 20,0 %.

Najviac podnikov v roku 2013 hospodáril na výmere od 100 do 500 ha p.p. Diferencie vo výsledku hospodárenia boli aj podľa veľkostných skupín obhospodarovanej poľnohospodárskej pôdy. Najvyššiu úroveň výsledku hospodárenia, vrátane osobného dôchodku, dosiahli SHR hospodáriaci na výmere v intervale do 50 ha p.p. a v intervale nad 500 ha p.p. Po odpočítaní osobného dôchodku bol výsledok hospodárenia podstatne nižší a v subjektoch hospodáriacich na malých výmerách a na výmere od 101 do 500 hektárov boli SHR v priemere stratoví.

Celkové príjmy SHR klesli o 5 %, okrem tržieb z predaja tovaru, ktoré vzrástli (25 %) sa znížili všetky ostatné príjmy. Medziročne klesli tržby tak z rastlinnej (3,5 %) ako zo

živočíšnej výroby (4,4 %). Rozhodujúci podiel z príjmov SHR tvorili príjmy z predaja výrobkov a služieb (58,9 %), predovšetkým z rastlinnej výroby, ktoré boli až 9,4 krát vyššie ako príjmy zo živočíšnej výroby. Pokles príjmov zmiernila diverzifikácia služieb, najmä v agroturistike ako aj systém ekologického poľnohospodárstva, tak v rastlinnej ako aj v živočíšnej výrobe, ale aj predaj tovaru. SHR svoju výrobnú činnosť zameriavali najmä na rastlinnú výrobu, ktorá bola nákladovo menej náročná ako živočíšna výroba a prinášala väčšie efekty.

Výsledok hospodárenia a počet podnikov SHR podľa intervalov poľnohospodárskej pôdy v € na ha p.p.

Profit or Loss and Number of Self-employed Farmers according to the Interval of Agricultural Land in EUR per agricultural land hectare **Tab. 8**

Interval poľnoh. pôdy ¹	Počet podnikov 2013 ²	Výsledok hospodárenia s osobným dôchodkom ³			Výsledok hospodárenia bez osobného dôchodku ⁴		
		2012	2013	Index	2012	2013	Rozdiel
0,1 - 50	224	80,1	70,2	87,6	-193,7	-197,0	-3,3
51 - 100	324	40,5	47,1	116,3	-67,3	-55,4	11,9
101 - 500	427	37,9	25,8	68,1	-0,6	-10,8	-10,2
nad 501	51	72,0	106,8	148,3	62,7	97,4	34,7
Spolu	1 026	49,1	51,6	105,1	-2,0	2,9	4,9

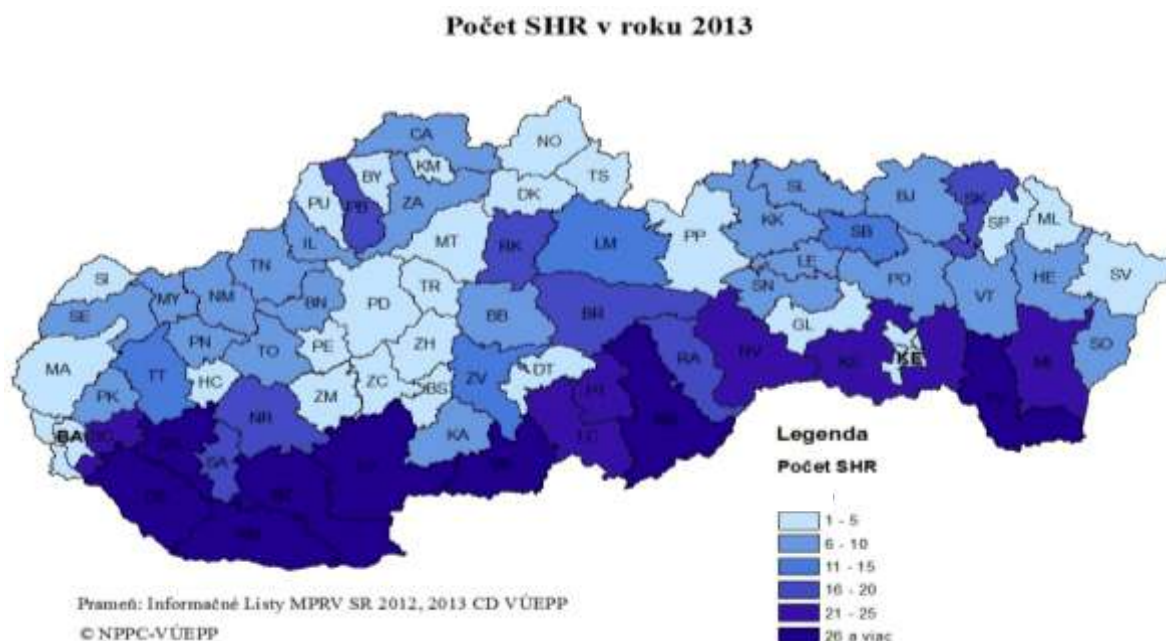
Prameň: Informačné listy MPRV SR, NPPC-VÚEPP Source: Questionnaires of Ministry of Agriculture and Rural Development of the Slovak Republic, NAFC-RIAFE; 1/ interval of agricultural land, 2/ Number of agricultural enterprises, 3/ Profit or loss with personal income, 4/ Profit or loss without personal income

V štruktúre výdavkov najvyššiu položku tvoril najmä nákup materiálu (45,4 %), nákup tovaru (20,6 %). Ostatné výdavky boli vynaložené na mzdy (4,6 %) a platby poistného a príspevky do fondov (3,5 %). Výdavky na prenájom poľnohospodárskej pôdy tvorili 2,6 %, z čoho možno dedukovať, že značná časť SHR hospodári na vlastnej pôde.

SHR financovali investície tak z vlastných ako aj cudzích zdrojov o čom svedčí aj úroveň úverového zadlženia majetku (17,9 %), ktorá na rozdiel minulých rokov je vyššia ako pri právnických osobách. Mierne sa zvýšila úroveň celkového majetku (1,9 %) pod vplyvom zvýšenia dlhodobého nehmotného majetku (17,0 %) a dlhodobého hmotného majetku (1,8 %). SHR mali peniaze uložené aj v tovare, ktorý sa zvýšil o 22,5 %, a na účtoch v bankách, ako aj v pohľadávkach a v zásobách. Realizácia produkcie bola rýchlejšia ako pred rokom, o čom svedčí aj pomalší nárast zásob (1,0 %) a nedokončenej výroby (1,9 %).

Number of Self-employed Farmers in the year 2013

Mapa 4

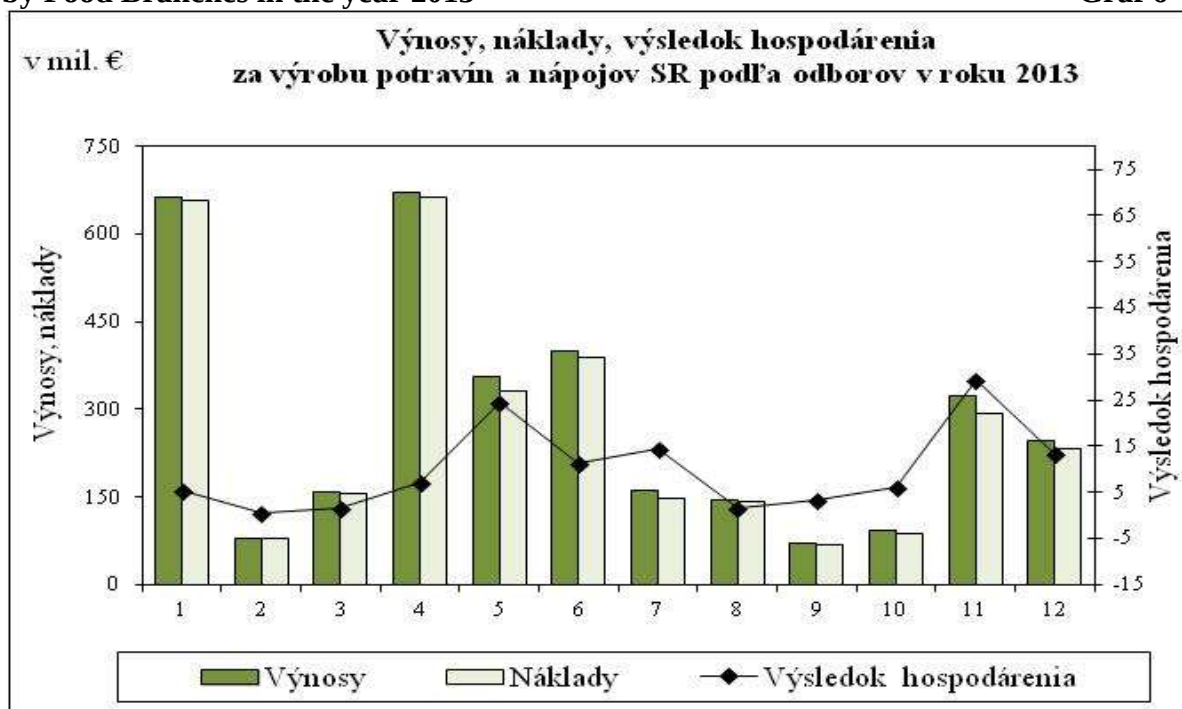
Výsledky hospodárenia v potravinárskom priemysle

Podľa predbežných údajov Štatistického úradu SR dosiahol potravinársky priemysel SR (výroba potravín, nápojov a tabakových výrobkov) v roku 2013 kladný výsledok hospodárenia pred zdanením.

Z hľadiska výroby výrobkov rozhodujúci podiel (98,8 %) na výrobe potravinárskych výrobkov mali podniky s 20 a viac zamestnancami (215 podnikov) s vykázaným kladným výsledkom hospodárenia na úrovni 172 mil. €, ktorý medziročne klesol o 4,4 mil. €. Podiel ziskových podnikov medziročne vzrástol (o 2,1 p. b.), z celkového počtu podnikov predstavovali 70,7 % a vytvorili zisk v objeme 197 mil. €. Stratové podniky dosiahli stratu -25 mil. €.

Revenues, Costs, Profit or Loss in Food and Beverages Production in Slovak Republic by Food Branches in the year 2013

Graf 6

Prameň: Prod 3-04, CD MPRV SR, NPPC-VÚEPP

- 1 Spracovanie a konzervovanie mäsa a mäsových produktov
- 2 Spracovanie a konzervovanie rýb, kôrovcov a mäkkýšov
- 3 Spracovanie a konzervovanie ovocia a zeleniny
- 4 Výroba mliečnych výrobkov
- 5 Výroba mlynárskych výrobkov a škrobových výrobkov
- 6 Výroba pečiva a múčnych výrobkov

- 7 Výroba kakaa, čokolády a cukroviniek
- 8 Výroba a príprava krmív pre zvieratá
- 9 Destilovanie, úprava a miešanie alkoholu
- 10 Výroba vína
- 11 Výroba piva a sladu
- 12 Výroba nealkoholických nápojov

Prameň: Prod 3-04, CD MPRV SR, VÚEPP

1/ Processing and preserving of meat and production of meat products, 2/ Processing and preserving of fish, crustaceans and molluscs, 3/ Processing and preserving of fruit and vegetables, 4/ Manufacture of dairy products, 5/ Manufacture of grain mill products and starch products, 6/ Manufacture of bakery and farinaceous products, 7/ Manufacture of cocoa; chocolate and sugar confectionery, 8/ Manufacture of prepared animal feeds, 9/ Distilling, rectifying and blending of spirits, 10/ Manufacture of wine, 11/ Manufacture of beer and malt, 12/ Manufacture of non-alcoholic beverages

Výsledok hospodárenia zhoršili odbory výroba rastlinných a živočíšnych olejov a tukov s výrobou cukru² (36 mil. €), výroba mlynárskych výrobkov a škrobových výrobkov (15 mil. €), spracovanie a konzervovanie ovocia a zeleniny (12 mil. €) a destilovanie, úprava a miešanie alkoholu (1 mil. €).

Výsledok hospodárenia medziročne najvýznamnejšie zlepšili odbory výroby nealkoholických nápojov s produkciou minerálnych a iných fľaškových vôd³ (25 mil. €) a spracovanie a konzervovanie mäsa a mäsových produktov (10 mil. €). Zlepšenie zaznamenali aj výroba pečiva a múčnych výrobkov (7 mil. €), ostatné potravinárske

² v ďalšom texte ako tukový odbor s výrobou cukru (odbory boli sčítané pre účely tejto analýzy) vzhľadom na dôvernú úroveň údajov

³ v ďalšom texte ako výroba nealkoholických nápojov

výroby⁴ (5 mil. €), výroba kakaa, čokolády a cukroviniek (4 mil. €), výroba mliečnych výrobkov (3 mil. €), výroba piva a sladu (3 mil. €), spracovanie a konzervovanie rýb, kôrovcov a mäkkýšov (1 mil. €) a výroba vína (1 mil. €).

Z hodnotených odborov potravinárskeho odvetvia (Graf 6) najvyšší kladný výsledok hospodárenia dosiahli odbory ostatných potravinárskych výrob (39 mil. €), výroba piva a sladu (29 mil. €), výroba mlynárskych výrobkov a škrobových výrobkov (24 mil. €). Významnejší kladný výsledok hospodárenia dosiahol tiež odbor výroby kakaa, čokolády a cukroviniek (15 mil. €), tukový s výrobou cukru (14 mil. €), výroby nealkoholických nápojov (14 mil. €), výroby pečiva a múčnych výrobkov (11 mil. €), výroby mliečnych výrobkov (7 mil. €), výroby vína (6 mil. €), spracovania a konzervovania mäsa a mäsových produktov (5 mil. €).

V odvetví sa v priemere na 100 € výnosov vynaložilo 95,9 € nákladov, čo bolo oproti roku 2012 viac o 0,3 €, čím efektívnosť vynaložených nákladov mierne klesla. Nákladovosť výnosov najvýraznejšie vzrástla v odbore tukovom s výrobou cukru (7,9 €), v spracovaní a konzervovaní ovocia a zeleniny (6,0 €), vo výrobe mlynárskych výrobkov a škrobových výrobkov (5,0 €), vo výrobe piva a sladu (2,5 €) a v odbore destilovania, úpravy a miešania alkoholu (2,0 €).

Nákladovosť výnosov najvýznamnejšie klesla vo výrobe nealkoholických nápojov (9,6 €) a vo výrobe kakaa, čokolády a cukroviniek (5,3 €). Nákladovosť výnosov klesla tiež v spracovaní a konzervovaní rýb, kôrovcov a mäkkýšov (1,8 €), vo výrobe pečiva a múčnych výrobkov (1,6 €), v odbore ostatných potravinárskych výrob (1,6 €), v spracovaní a konzervovaní mäsa a mäsových produktov (1,5 €), vo výrobe vína (0,7 €) a vo výrobe mliečnych výrobkov (0,5 €).

Najvyššiu úroveň nákladovosti výnosov dosiahli odbory v spracovaní a konzervovaní mäsa a mäsových produktov (99,2 €), v spracovaní a konzervovaní rýb, kôrovcov a mäkkýšov (99,1 €), v spracovaní a konzervovaní ovocia a zeleniny (99,0 €), vo výrobe mliečnych výrobkov (99,0 €), vo výrobe a príprave krmív pre zvieratá (98,9 €), odbore tukovom s výrobou cukru (97,3 €), vo výrobe pečiva a múčnych výrobkov (97,2 €).

Najnižšiu úroveň nákladovosti výnosov a súčasne nižšiu ako priemer potravinárstva ako celku dosiahli odbory ostatných potravinárskych výrob (86,7 €), výroby piva a sladu (90,9 €), výroby kakaa, čokolády a cukroviniek (91,0 €), výroby mlynárskych výrobkov a škrobových výrobkov (93,1 €), výroby vína (93,5 €), výroby nealkoholických nápojov (94,5 €) a v destilovaní, úprave a miešaní alkoholu (95,5 €).

Z celkových nákladov odvetvia potravinárstva najvyšší podiel pripadá pre výrobnú spotrebu (65 %), náklady na predaný tovar tvorili 18 %, mzdové náklady 6 % a odpisy 4 %.

Výroba výrobkov, v hodnotovom vyjadrení, vzrástla o 4,2 % na 3 116 mil. € (Tab.9) v dôsledku jej najvýraznejšieho zvýšenia v spracovaní a konzervovaní rýb, kôrovcov a mäkkýšov (50,0 %), vo výrobe a príprave krmív pre zvieratá (40,0 %), vo výrobe piva a sladu

⁴ agregácia vytvorená len pre účel tejto analýzy pozostáva z odborov: výroba korenín a chuťových prísad, výroba pripravených pokrmov a jedla, výroba a príprava homogenizovaných a diétnych potravín, spracovanie čaju a kávy a výroba ostatných potravinárskych výrobkov inde neuvedených; ďalej v texte len odbor ostatných potravinárskych výrob

(32,5 %) a v odbore tukovom s výrobou cukru (23,9 %). Výroba výrobkov vzrástla tiež vo výrobe vína (12,0 %), vo výrobe pečiva a múčnych výrobkov (9,4 %), vo výrobe mliečnych výrobkov (5,6 %), v odbore destilovania, úpravy a miešania alkoholu (5,6 %) a vo výrobe mlynárskych výrobkov a škrobových výrobkov (4,8 %).

Výroba výrobkov klesla len vo výrobe kakaa, čokolády a cukrovínok (28,5 %), vo výrobe nealkoholických nápojov (8,4 %), v spracovaní a konzervovaní mäsa a mäsových produktov (6,6 %) a v odbore ostatných potravinárskych výrob (2,9 %).

Výroba a tržby v mil. €

Production and Revenues in millions EUR

Tab. 9

Ukazovateľ ¹	2012	2013	Index 2013/12	Podiel na výnosoch v % ⁶		
				2012	2013	Rozdiel 2013 - 12
Výroba výrobkov ²	2 990	3 116	104,2	72,6	73,8	1,1
Tržby za vlastné výkony a tovar ³	3 808	3 976	104,4	92,8	93,9	1,1
- Tržby za vlastné výrobky a služby ⁴	2 944	3 061	104,0	70,6	72,6	2,0
- Tržby za predaj tovaru ⁵	864	915	105,9	22,2	21,3	-0,8

Prameň: Prod 3-04-ŠÚ SR, CD MPRV SR, NPPC-VÚEPP

¹⁾ v bežných odbytových cenách výrobcov potravinárskeho priemyslu SR

1/ indicator, 2/ manufacture of products, 3/ revenues from own outputs and merchandise, 4/ revenues from own products and services, 5/ sales revenues, 6/ share on revenues in %

Source: Source: Statement Prod 3-04 SO SR, CD MARV SR, NAFC-RIAFE

1) at current sale prices of producers in Slovak food sector

Pridaná hodnota odvetvia medziročne mierne klesla (1,8 %) na 691 mil. € z dôvodu rýchlejšieho rastu výrobnej spotreby (5,9 %) v porovnaní s rastom výroby výrobkov. Podiel pridanej hodnoty na produkcii výrobkov tvoril 22 %. Pridaná hodnota najvýraznejšie klesla v tukovom odbore s výrobou cukru (46,6 %), v spracovaní a konzervovaní ovocia a zeleniny (29,2 %), vo výrobe mlynárskych výrobkov a škrobových výrobkov (25,0 %), ale klesla tiež vo výrobe kakaa, čokolády a cukrovínok (14 %) a vo výrobe mliečnych výrobkov (5,6 %). Pridaná hodnota najvýraznejšie vzrástla vo výrobe piva a sladu (45,8 %), v spracovaní a konzervovaní rýb, kôrovcov a mäkkýšov (42,9 %), ale rast zaznamenali aj výroba a príprava krmív pre zvieratá (9,1 %), destilovanie, úprava a miešanie alkoholu (9,1 %), výroba pečiva a múčnych výrobkov (8,5 %), odbor ostatných potravinárskych výrob (6,8 %), spracovanie a konzervovanie mäsa a mäsových produktov (6,3 %) a výroba nealkoholických nápojov (3,9 %).

Koncentrácia podnikov je diferencovaná podľa výrobných odborov. V 15 odboroch potravinárskeho priemyslu SR, meraná ukazovateľom stupeň koncentrácie³ podľa výroby výrobkov (výkaz MPRV SR), je dlhodobejšie koncentrácia najvyššia v odbore: mraziarenskom, tukovom, hydinárskom, cukrovinkársko-pečivárenskom a pivovarnícko-sládovníckom, čo znamená, že traja výrobcovia v každom z uvedených odborov vyprodukujú 82,1% - 92,5 % výroby výrobkov.

Celkový majetok sa vyvíjal diferencovane podľa odborov. Najvýraznejšie klesol v spracovaní a konzervovaní mäsa a mäsových produktov (18,0 %), vo výrobe nealkoholických nápojov (17,1 %), výrobe vína (14,3 %), v spracovaní a konzervovaní ovocia a zeleniny (4,4 %) a vo výrobe mliečnych výrobkov (0,8 %). Naopak výraznejší nárast majetku bol v spracovaní a konzervovaní rýb, kôrovcov a mäkkýšov (36,4 %), vo výrobe piva a sladu (21,4 %), vo výrobe a príprave krmív pre zvieratá (8,1 %), v destilovaní, úprave a miešaní alkoholu (7,1 %), vo výrobe mlynárskych výrobkov a škrobových výrobkov (6,1 %), vo výrobe kakaa, čokolády a cukrovínok (5,8 %).

Záver

Podiel pôdohospodárstva a potravinárstva na makroekonomických ukazovateľoch národného hospodárstva sa vyvíjal diferencovane nielen v jednotlivých ukazovateľoch, ale aj v cenových porovnaníach. Vplyvom úspory nákladových faktorov došlo k stabilizácii účasti pôdohospodárstva na hrubej pridanej hodnote (s.c.) na úrovni predchádzajúceho roka, a to pri znížení náročnosti vytvorenej produkcie na medzispotrebu, ale v bežných cenách sa tento podiel znížil.

Vývoj výsledku hospodárenia bol rozdielny. Kým poľnohospodárstvo dosiahlo stratu (-6,3 mil. €), v potravinárstve v podnikoch s 20 a viac zamestnancami bol výsledok hospodárenia kladný (172 mil. €). Z odborov potravinárskeho odvetvia najvyšší kladný výsledok hospodárenia dosiahli odbory ostatných potravinárskych výrob, výroba piva a sladu, výroba mlynárskych výrobkov a škrobových výrobkov.

Koncentrácia podľa výroby výrobkov je dlhodobejšie najvyššia v odbore: mraziarskom, tukovom, hydinašskom, cukrovinkársko-pečivárskom a pivovarnícko-sladovníckom.

Nízky výsledok hospodárenia v poľnohospodárstve prispieva k nižšej intenzite vkladov do výroby, čo následne znižuje jej efektívnosť a konkurencieschopnosť a tlmí rozsiahlejšiu obnovu a modernizáciu fixného kapitálu. Tento vývoj privádza poľnohospodárstvo do situácie značného utlmenia produkčnej aktivity. Dopad negatívneho cenového vývoja poľnohospodárskych výrobkov, tak rastlinných, ako aj živočíšnych výrobkov, nezmiernil ani nárast prírodnej produkcie hlavných rastlinných a živočíšnych komodít. Ceny výrobcov potravín, nápojov a tabaku vzrástli.

Podnikateľské prostredie v odvetví ovplyvňovali vonkajšie faktory najmä obchodné riziká, vyplývajúce z volatility trhov s poľnohospodárskymi komoditami, systém podpôr v rámci SPP EÚ a interné faktory predovšetkým dopady legislatívy, ekonomických a finančných nástrojov (národné podpory, úvery, poistenie, dane a odvody do fondov...) a samotné rozhodnutia a úsporné opatrenia podnikov.

Problémy pri financovaní prevádzky a investícií poľnohospodárskych podnikov vyplývajú z nedostatku vlastných a cudzích zdrojov, spomalenosti finančných tokov poľnohospodárskych podnikov spôsobených nedostatočnou, resp. oneskorenou realizáciou vyrobenej produkcie, nízkou cenovou úhradou poľnohospodárskych produktov, nedodržiavaním platobnej disciplíny v dodávateľsko-odberateľských vzťahoch, platobnou

neschopnosťou. Rozhodujúcou mierou sa na tom podieľa aj absencia ochrany domáceho trhu, ako aj nedostatočné vybudovanie exportných sietí s prepojením na prvovýrobu.

Priame platby sú stále stabilizátorom väčšiny poľnohospodárskych podnikov. Významný podiel na výnosoch poľnohospodárskych podnikov dosiahli neinvestičné podpory z európskych zdrojov. Podpory boli motivujúcim faktorom na zabezpečenie príjmov. Využitie podpôr usmerňoval manažment poľnohospodárskych podnikov, čo sa prejavilo aj v ekonomike hlavných poľnohospodárskych komodít. Ani po 10 ročnom členstve Slovenska v EÚ sa nevyrovnala úroveň priamych platieb a pretrvávali diferencie medzi Slovenskom a pôvodnými štátmi EÚ.

Literatúra

- [1] Belešová, S. – Krížová, S.: Dlhodobá stratégia udržateľnosti rozvoja slovenského potravinárskeho priemyslu a výhľad spotreby potravín, Bratislava 2010, štúdia č. 162/2010, ISBN 978-80-8058-534-1
- [2] Bielik, P. et al. 1998, Agrárna ekonomika. 2. Verzie, vyd. Nitra 1998, 241 s. ISBN 80-7137-480-6.
- [3] Grznár, M. – Szabo, L.: Poľnohospodárske podniky bez pôdy v SR. Ekonomika poľnohospodárstva, ročník XIV. 2 / 2014.
- [4] Chrastinová, Z.: Ekonomické aspekty potravinovej vertikály v podmienkach EÚ: výskumná správa, Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, 2012, 96.s.
- [5] Kotulič, R.: Vybrané aspekty pri posudzovaní prosperity a efektívnosti podnikateľských činností v manažmente poľnohospodárskych podnikov 2003. Elektronická publikácia. Prešovská univerzita, Prešov, http://pulib.sk/elpub2/FM/Kotulic13/pdf_doc/06.pdf
- [6] Zoborský, I.: Ekonomika poľnohospodárstva, 2001, Nitra: SPU 2001 s.58, ISBN 80-7137-941-7

Došlo 1.8. 2014

Kontaktná adresa

Ing. Zuzana CHRASTINOVÁ

Ing. Svetlana BELEŠOVÁ

Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Trenčianska 55, 824 80 Bratislava SR

tel. 58243 231 e-mail zuzana.chrastinova@vuepp.sk

tel. 58243 295 e-mail svetlana.belesova@vuepp.sk